

**BUXORO TARIXSHUNOSLIGINING SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH
BOSQICHLARIDA AKADEMIK A.R. MUHAMMADJONOV MEROSINING O‘RNI****Sultonova Aziza Uktamovna****Buxoro davlat universiteti****maqsadli tayanch doktoranti (PhD)****sultonovaaziza97@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.22268056>**

Kirish. Buxoro tarixini o‘rganish an‘anasi bir necha asrlik yo‘lni bosib o‘tgan bo‘lib, u o‘rta asr mahalliy tarixnavisligidan tortib zamonaviy kompleks tarixiy-arxeologik tadqiqotlargacha bo‘lgan uzoq evolyutsion jarayonni o‘z ichiga oladi. Bunday ko‘p bosqichli tarixshunoslik an‘anasida har bir yangi avlod olimi o‘zidan oldingi tadqiqotchilar yig‘gan bilim zaxirasiga tayanib, uni yangi manba turlari va metodlar bilan boyitib boradi. Akademik Abdulahad Rahimjonovich Muhammadjonov (1928/1931—2016) mahsuli mazkur an‘ananing sovet va postsovet davridagi muhim bosqichlaridan birini tashkil etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — Buxoro tarixshunosligining tarixiy bosqichlarini qisqacha tavsiflab, ushbu umumiy jarayon kontekstida A.R. Muhammadjonov merosining aniq o‘rnini, uning o‘ziga xos uslubiy yangiligini hamda uning keyingi avlod tadqiqotchilariga ta‘sirini yaxlit tarzda ko‘rsatishdir.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati.

Har qanday mintaqaviy tarixshunoslik an‘anasini davriylashtirish va unda alohida olimlarning o‘rnini aniqlash tarix fani metodologiyasining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi, chunki bu orqali fanning ichki rivojlanish qonuniyatlari — manba bazasining kengayishi, metodlarning takomillashuvi, yo‘nalishlarning tarmoqlanishi — ochib beriladi. Buxoro tarixshunosligiga nisbatan bunday davriylashtirish urinishlari mavjud bo‘lsa-da, ular ko‘pincha umumiy tavsif darajasida qolib, alohida olimlarning, jumladan A.R. Muhammadjonovning, aynan qaysi bosqichga mansubligi va bu bosqichning o‘ziga xos xususiyatlari yetarlicha aniq ko‘rsatilmaydi. Aynan shu metodologik bo‘shliqni to‘ldirish mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot jarayonlari.

Maqolada tarixshunoslik tahlili, davriylashtirish metodi hamda qiyosiy-tipologik yondashuvdan foydalanildi. Buxoro tarixini o‘rgangan turli davr olimlarining faoliyat yo‘nalishlari umumlashtirilib, ularning manba bazasi va metodologiyasi bo‘yicha o‘zaro qiyoslandi, shu asosda A.R. Muhammadjonov merosining ushbu umumiy tarixshunoslik jarayonidagi aniq o‘rni belgilandi.

Buxoro tarixshunosligining ilk bosqichi o‘rta asr mahalliy tarixnavisligi bilan bog‘liq bo‘lib, uning eng yorqin namunasi X asrda yashagan Abu Bakr Narshahiyning “Buxoro tarixi” asaridir [1]. Ushbu asar shahar va vohaning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va diniy hayotiga oid ma‘lumotlarni o‘z davri nuqtai nazaridan bayon etib, keyingi barcha avlod tadqiqotchilari uchun asosiy yozma manba vazifasini bajarib kelmoqda. Bu bosqichning o‘ziga xos xususiyati shundaki, tarixiy bayon asosan syujetli-tavsifiy uslubda olib borilgan, tanqidiy manbashunoslik metodlari hali shakllanmagan edi.

Ikkinchi bosqich XIX asr oxiri — XX asr boshlarida, rus sharqshunosligining Turkistonga e‘tibori kuchaygan davrda boshlanadi. Bu bosqichning markaziy siymosi akademik V.V. Bartold bo‘lib, uning Turkiston sug‘orilishi tarixiga bag‘ishlangan tadqiqotlari [2] mintaqqa tarixini ilk

bor tanqidiy-tarixiy metod asosida, yozma manbalarni sinchiklab tahlil qilish yo'li bilan o'rganishga asos soldi. Bartold bosqichining o'ziga xosligi shundaki, u asosan kabinet ishi — yozma manbalar tahlili — bilan cheklanib, dala tadqiqotlari (arxeologik qazishmalar) hali keng qo'llanilmagan edi.

Uchinchi bosqich sovet davrida, 1930-yillardan boshlab, dala arxeologiyasining rivojlanishi bilan bog'liq. Bu bosqichda V.A. Shishkin Varaxsha yodgorligida qazishmalarni boshlab, buxorxudotlar saroyini ilmiy muomalaga kiritdi [3], Ya.G'. G'ulomov esa Xorazm sug'orilishi tarixiga bag'ishlangan fundamental monografiyasi [4] orqali irrigatsiya tarixini o'rganishning metodologik namunasini yaratdi. Bu bosqichning muhim yutug'i — yozma manbalar tahlili endi bevosita arxeologik dala kuzatuvlari bilan to'ldirila boshlandi, biroq bu ikki metod, qoida tariqasida, turli mutaxassislar (faylasuf-manbashunoslar va dala arxeologlari) tomonidan alohida-alohida qo'llanilardi.

Aynan shu tarixiy-metodologik kontekstda A.R. Muhammadjonovning merosi Buxoro tarixshunosligining to'rtinchi, sintezlovchi bosqichini tashkil etadi. Uning o'ziga xosligi shundaki, u Bartold an'anasidagi yozma manbashunoslikni, Shishkin an'anasidagi dala arxeologiyasini hamda G'ulomov an'anasidagi irrigatsiya-tarixiy tahlilni bitta olim shaxsida, bitta hudud — Buxoro vohasi — misolida birlashtirdi. Uning 1978-yilda G'ulomov tahriri ostida nashr etilgan “Buxoro vohasi sug'orilishi tarixi” nomli monografiyasi [5] Наршахий, Ibn Havqal va Istaxriy kabi o'rta asr mualliflarining ma'lumotlarini bevosita arxeologik-gidrografik dala kuzatuvlari bilan uyg'unlashtirgan holda yozilgan bo'lib, bu uch an'anani birlashtirishning yorqin namunasidir.

Muhammadjonov merosining yana bir sintezlovchi jihati — uning shaharsozlik va davlatchilik tarixi masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlaridir. Xususan, uning Sh.T. Adilov, D.K. Mirzaahmedov va G.L. Semenov bilan hammualliflikda yozgan Poykent shahriga oid monografiyasi [6] o'rta asr shahar-jamiyat munosabatlarini arxeologik dalillar asosida yoritib bergan bo'lsa, uning Buxoro toponimining sug'dcha kelib chiqishi haqidagi gipotezasi [7] esa toponimikani tarixiy-geografik rekonstruksiyaning qo'shimcha vositasi sifatida qo'llash namunasini ko'rsatadi. Shu tariqa, Muhammadjonov merosi Buxoro tarixshunosligiga kamida to'rtta yo'nalishni — irrigatsiya tarixi, dala arxeologiyasi, shahar tarixi va tarixiy toponimika — bir vaqtning o'zida qo'shgan holda kiritdi.

Muhammadjonovning tarixshunoslikdagi ta'siri faqat uning shaxsiy tadqiqotlari bilan cheklanmaydi. U Fanlar akademiyasi tizimidagi bir qator institutlarda uzoq yillik rahbarlik lavozimlarini egallagan, “O'zbekistonda ijtimoiy fanlar” jurnalining bosh muharriri bo'lgan hamda maktab darsligi muallifi sifatida faoliyat yuritgan [8], bu esa uning ta'sirini nafaqat tor ilmiy doiralarga, balki respublika miqyosidagi ilmiy-tashkiliy jarayonlarga hamda keng ta'lim tizimiga ham yoyilishini ta'minlagan.

Muhammadjonov boshlagan sintezlovchi an'ana uning vafotidan keyin ham davom etmoqda, garchi bu davomiylik turli shakllarda namoyon bo'lsa-da. Bir tomondan, Buxoro davlat universitetida mahalliy tarixshunoslik maktabi professor Farhod Qosimov rahbarligida rivojlangan bo'lib, bu ikki olim faoliyat yo'nalishi va institutsional mansubligi jihatidan bir-biridan farqlanishi alohida ta'kidlanishi lozim [9]. Ikkinchi tomondan, Poykent shahriga bag'ishlangan arxeologik tadqiqotlar xalqaro miqyosda davom ettirilib, xususan 2015—2016-yillarda o'zbek-rossiya qo'shma ekspeditsiyasi natijalari nashr etilgan [10], bu esa

Muhammadjonov va uning hammualliflari boshlagan arxeologik dasturning uzoq muddatli ilmiy salmog'ini yana bir bor tasdiqlaydi.

Bugungi kunda Buxoro tarixshunosligi beshinchi bosqichga — xalqaro hamkorlik va raqamli texnologiyalar bosqichiga — o'tayotgan bo'lsa-da, bu jarayonda Muhammadjonov merosining o'rnini hali to'liq tizimlashtirilmagan. Uning turli yo'nalishlardagi (irrigatsiya, arxeologiya, toponimika, shaharsozlik) ishlari ko'pincha alohida-alohida iqtibos qilinadi, biroq ularni yagona sintezlovchi tarixshunoslik konsepsiyasi sifatida birlashtirib ko'rsatuvchi ish hozirgacha yaratilmagan.

Olingan natijalar tahlili.

O'tkazilgan tahlil Buxoro tarixshunosligi to'rt asosiy bosqichdan — mahalliy o'rta asr tarixnavisligi, rus sharqshunosligi, sovet dala arxeologiyasi hamda sintezlovchi bosqich — iborat ekanini ko'rsatadi, va A.R. Muhammadjonov aynan to'rtinchi, sintezlovchi bosqichning markaziy vakillaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Uning tarixiy-uslubiy yangiligi shundaki, u o'zidan oldingi uchta an'anani (yozma manbashunoslik, dala arxeologiyasi, irrigatsiya-tarixiy tahlil) bitta tadqiqot dasturi doirasida birlashtirdi, bunga esa toponimika va shahar tarixi yo'nalishlarini ham qo'shib, sintezni yanada kengaytirdi.

Shu bilan birga, tahlil muhim bo'shliqni ham aniqladi: uning ko'p qirrali merosini yagona tarixshunoslik konsepsiyasi sifatida taqdim etuvchi maxsus tadqiqot hozirgacha mavjud emas, bu esa uning umumiy ilmiy salmog'ini to'liq baholashga to'sqinlik qilmoqda.

Xulosa.

Akademik A.R. Muhammadjonov merosi Buxoro tarixshunosligi taraqqiyotining sintezlovchi bosqichini yorqin ifodalovchi hodisa sifatida baholanishi lozim. Uning yozma manbashunoslik, dala arxeologiyasi, irrigatsiya-tarixiy tahlil, toponimika va shahar tarixini birlashtirgan ko'p qirrali faoliyati Buxoro vohasi tarixini kompleks o'rganishning namunali usulini yaratdi hamda keyingi avlod tadqiqotchilari, jumladan xalqaro arxeologik ekspeditsiyalar uchun uzoq muddatli ilmiy zamin bo'lib xizmat qilmoqda. Kelgusi tadqiqotlarda uning butun merosini yagona tarixshunoslik konsepsiyasi sifatida tizimlashtirish, shuningdek uni Buxoro tarixshunosligining beshinchi, zamonaviy bosqichi bilan aniq bog'lab ko'rsatish dolzarb ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Наршахий Абу Бакр. Вухоро тарихи. — Тошкент, 1966.
2. Бартольд В.В. Сочинения. Т. 3. — Москва: Наука, 1965.
3. Варахша // Vikipediya (ru). <https://ru.wikipedia.org/wiki/Варахша>
4. Гулямов Я.Г. История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней. — Ташкент: Изд-во Академии наук УзССР, 1957. — 313 с.
5. Мухамеджанов А.Р. История орошения Бухарского оазиса (с древнейших времен до начала XX в.) / Отв. ред. Я.Г. Гулямов. — Ташкент: Фан, 1978. — 296 с.
6. Мухамеджанов А.Р., Адылов Ш.Т., Мирзаахмедов Д.К., Семенов Г.Л. Городище Пайкенд. К проблеме изучения средневекового города Средней Азии. — Ташкент: Фан, 1988.
7. Поспелов Е.М. Географические названия мира: Топонимический словарь / Отв. ред. Р.А. Агеева. — Москва: Русские словари; Астрель; АСТ, 2002. — 512 с.

-
8. Abdulahad Muhammadjonov // Vikipediya.
https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdulahad_Muhammadjonov
9. Jahon tarixi kafedrası // Buxoro davlat universiteti rasmiy sayti. <https://buxdu.uz/71-jahon-tarixi-kafedrası/4443/4443-jahon-tarixi-kafedrası/>
10. Омельченко А.В., Торгоев А.И., Кулакова Л.С. и др. Археологические исследования Узбекско-Российской экспедиции на городище Пайкенд в 2015–2016 гг. // Материалы Бухарской археологической экспедиции. Вып. I. — Санкт-Петербург, 2021.